

ДОБРУДЖАНСКИТЕ ИНСТИТУТИ

Още от първите години след Първата световна война ръководителите на Добруджанската организация (Съюза на просветно-благотворителните дружества „Добруджа“) активно търсят форма за постоянно научно и пропагандно осигуряване на движението за национално освобождение на българите в Добруджа, попаднала изцяло в румънско владение. В края на 1929 г. в София те основават Народен добруджански университет. В неговата програма се предвижда серия от реферати на известни учени и писатели. Със сказки и реферати вземат участие и дейци на Съюза и софийското дружество „Добруджа“. През 1931 г. започва да функционира пътуващ добруджански университет. Финансовото осигуряване на пропагандната активност си остава главното условие за нейния успех и затова през август 1932 г. Върховният добруджански съюзен съвет (ВДСС) взема решение за образуване на „Фонд добруджанска пропаганда и агитация“.

През 1925 г. в София се появява книгата „За Добруджа. Статии върху: 1. Румънското законодателство относно собствеността и поданството в Южна Добруджа. 2. Бежанският въпрос“. Тя е издадена от името на Научен институт при Добруджанската организация в обем от 96 страници. По-късно, през 1931 г., отново в София вече от името на Научен институт при Съюза „Добруджа“ е издадена и книгата на Иван Пенаков „Секвестърът в Румъния върху българските поданици“ в обем от 62 страници и двехиляден тираж. В съюзния орган в. „Добруджа“ нейният автор е определен като безспорно най-добрия познавач на Добруджанския въпрос не само в неговата международна постановка, но и в най-малките му подробности. Изданието представлява сериозно, обосновано и добре аргументирано изложение върху секвестъра с ценни приложения. Новата книга се обявява, че е необходимост за пряко заинтересовани, както и за студенти, политици, общественици и всеки интелегентен родолюбив българин.

В анонса за изданието не се споменава нищо за Научния институт. За първото издание също не се откриват специални позования относно издателя, което говори за пропаганден прием с използване името на фиктивен издател с цел за по-авторитетно привличане на читателска публика. По-късно се подхваща отпечатването на поредица от малки брошури под общото наименование „Добруджанска библиотека“. Поредицата е редактирана от секретаря на Изпълнителния комитет (ИК) на Съюза Печо Господинов, но нейните елементи не се представят като продукция на научен институт, свързан с организацията на добруджанци.

На 23 юли 1932 г. в. „Добруджа“ известява, че важни политически и организационни въпроси налагат на Добруджанския изпълнителен комитет да свика на 14 – 16 август с.г. в гр. Варна редовна сесия на ВДСС. Между въпросите, с които ще се занимава съветът, е и този за учредяване на Добруджански научен институт. На сесията съветът преценява, че Добруджанският научен институт е крайно необходим за целите и нуждите на добруджанската пропаганда. Предвид на това той препоръчва на ИК да го учреди още същата година. Добруджанските дейци, следейки световните събития, заключават, че ревизионизмът печели позиции, предстои прегрупиране на великите сили и светът се намира пред нова политическа ориентация. Това кара добруджанци да усилят своята пропаганда в чужбина. Така сред тях се ражда идеята за Добруджански научен институт, на който се поставя задачата да започне системна и методична борба за завладяване на европейското обществено мнение и приобщаването му към нерадостната съдба на Добруджа, която трябва да оживее в съзнанието на културна Европа.

Така по инициатива на ИК на Съюза „Добруджа“ се стига до създаването на Добруджански научен институт (ДНИ). В изпълнение на решение на ВДСС на 3 октомври 1932 г. на заседание в София се свикват видни учени, писатели, общественици, публицисти и др. Вероятно датата съвпада неслучайно с годишнината от възшествието на цар Борис III, към която и в следващите години добруджанци показват уважително отношение. С подходяща реч

председателят на Съюза Ангел Стоянов набляга на нуждата да бъде образуван ДНИ. След разисквания с участието на проф. Михаил Арnaudов, проф. Георги П. Генов, Силиян Чилингиров, проф. Стоян Романски, Милан Г. Марков и др. Учредителното заседание единодушно приема решение за образуване на Добруджански научен институт. На заседанието са избрани: за председател – проф. М. Арnaudов, за подпредседатели – проф. Г. П. Генов и проф. Ст. Романски, за секретар – Никола Мавродинов и за членове – проф. Анастас Иширков, проф. Стефан Младенов, Ст. Чилингиров, Дора Габе, проф. Петър Мутафчиев и М. Г. Марков. Сред членовете-основатели на института са видни учени и писатели като: Димитър Страшимиров, Йордан Йовков, проф. д-р Борис Йоцов, Добри Немиров, проф. д-р Петър Ников, Антон Страшимиров и др.

Избраните са една изключително представителна и авторитетна част на тогавашния български научен и интелектуален елит, свързана с националните стремежи на българската нация. Много от учените и обществено ангажираните творци тогава и впоследствие са членове на научните институти на македонските, тракийските и западнопокрайните българи. Добруджанската емиграция посреща с особена радост образуването на Института и му възлага големи надежди, защото в членовете му и избраното ръководство вижда гаранция за преуспяване на неговото дело.

XVI редовен конгрес на Съюза „Добруджа“, заседавал на 6 – 8 ноември 1932 г. в гр. Шумен, в своята резолюция върху дейността на ИК отправя най-искрени поздрави на ДНИ и похвалява готовността на неговите членове да служат на добруджанското дело. Поздравление до конгреса от името на Института, основан да брани националните и човешките права на откъснатия български край, изпраща неговият председател проф. М. Арnaudов. В него, приветствайки събраните представители на Добруджа, той казва: „Нека сенките на Аспаруха и Симеона, на Караджата и генерал Колев ги вдъхновяват за решения и дела, които ще донесат свобода и тържество на правдата в

поробената мила родина“. Конгресът от свое име поздравява проф. Арнаудов като достоен защитник и покровител на справедливата добруджанска кауза.

ДНИ трябва да издава брошури и книги, в които ще се описва историческото, географското и икономическото значение на Добруджа за българския народ. На редовна сесия на ВДСС в гр. Русе на 5 – 6 юни 1933 г. се обсъждат и въпроси на Института. На заседанието на съвета секретаря на Съюза П. Господинов, спирайки се на учредяването на ДНИ, споделя, че неговият устав „своевременно е бил утвърден от надлежните власти“, но който засега остава неизвестен.

По време на XVII редовния конгрес на Съюза „Добруджа“ на 8 ноември 1933 г. в гр. Разград председателят на ДНИ проф. М. Арнаудов изнася хубав и интересен реферат върху Добруджа. В него с голямо познаване той излага същината на Добруджанския въпрос. Рефератът е изслушан с голямо внимание от конгреса. От името на ВДСС Печо Господинов предлага и конгресът единодушно приема проф. д-р М. Арнаудов да бъде провъзгласен за почетен член на Съюза поради големите му заслуги към добруджанското дело, което се приема с възторжени овации. В конгресна резолюция се пожелава ползотворна дейност на новообразувания ДНИ и се вменява в дълг на ИК и на организираната емиграция да му окажат своята безрезервна морална и материална подкрепа.

През 1934 г. две са по-важните съюзни акции с пропагандна насоченост – отбелязването на 20-годишнината от обединяването на първите емигрантски дружества, което се приема за начало на Съюза „Добруджа“ и неговия патронен празник. В тях се включват членове на ДНИ, видни учени и общественици, хора на изкуството и др. Следват участия на институтски представители в конгресни и други значими прояви на Добруджанския съюз. Въпреки вложените много усилия по създаването на Института впоследствие той води, общо взето, анемичен живот и дейността му заличава, което донякъде се обяснява и с налаганите ограничения след държавния преврат от 19 май 1934 г., насочени към националноосвободителните организации. На

редовната си сесия през август 1934 г. в гр. Нови пазар ВДСС вменява в дълг на ИК да съдейства пред отговорните фактори в страната за оказване на морално съдействие на ДНИ, за съществуването и дейността на който добруджанската емиграция държи и чието назначение високо цени.

В началото на октомври 1940 г. по случай възшествието на цар Борис III и окончателното заемане на Южна Добруджа от българските войски държавният глава награждава членове на правителството, председателството на Народното събрание, участници в българо-румънските преговори, добруджански дейци, учени и писатели, свързани с Добруджа. Сред наградените са и добруджанските деятели Ангел Стоянов, Аспарух Айдемирски, д-р Иван Пенаков и Печо Господинов. Отличени са и професорите М. Арнаудов, Г. П. Генов и Ст. Романски и литературните творци Ст. Чилингиров и Д. Габе. Всички те имат отношение към освободителните борби и организации на добруджанци и са членове на ДНИ.

Великият добруджански събор, проведен в Добрич от 3 до 5 октомври 1942 г., прави равностойка за изминатия от добруджанското движение път и официално фиксира края на основните националноосвободителни формации на добруджанските българи. Той е първият и единствен по рода си ликвидационен събор. На него се избира временна комисия със задача да учреди Добруджански културен институт (ДКИ) и да изработи неговия устав, като се прави изричната декларация, че Институтът няма да се занимава с политическа дейност.

Институтът започва редовната си работа на 17 октомври 1942 г., когато след преодоляване на моменти на противоречия е реализирана частта от резолюцията на Великия добруджански събор, отнасяща се до неговото създаване. Причина за затрудненията е личностната несъвместимост на водещи фигури от добруджанското движение. Едва след една година се стига до решение, което се възприема от мнозинството добруджански дейци. ДКИ като приемник на създадения през 1932 г. ДНИ трябва да отговори на културните и духовните нужди на добруджанското население след

възвръщането на Южна Добруджа към България. По тази причина в него се включват основните ръководители на бившия Добруджански съюз и видните обществени дейци, работили в областта по време на румънския режим. Той трябва да се превърне в единствен авторитетен изразител на тежненията на Добруджа. В това решение и предназначение на Института прозират и внушенията на управляващите за овладяване и насочване енергията на добруджанското движение в името на съседската лоялност.

Съгласно разпоредбите на устава на ДКИ, утвърден през март 1943 г., той има за цел да спомага и работи за: проучване историята, етнографията, фолклора, географията, културния и стопанския живот на областта; да събира материали и книжнина за миналото и настоящето ѝ; да създаде архив и музей; да отпечатва издания по Добруджанския въпрос за запознаване на общественото мнение в България и чужбина с него; да урежда срещи, сказки, конференции и събрания за опознаването на добруджанските проблеми. Сред задачите на Института е подготовката за печат и издаване на всички материали от важно историческо значение за освободителните борби на българите от Добруджа. На поделенията му по места се възлага да издирят и съхранят документи и книжа на бившите добруджански организации, както и снимки, вестници и списания, в които са отразени освободителните борби. Предвижда се издаване на тримесечно списание, озаглавено „Добруджански архив”. Изработва се правилник за дейността на Института и неговите клонове.

Уставът предписва редовните членове на ДКИ да се определят по право и по назначение от Управителния съвет. Членовете по право са широк кръг общественици, имали непосредствен допир с различните сфери на управлението на областта по време на румънския режим и добруджански дейци, активисти на ръководните тела на добруджанските организации и редактори на добруджански вестници и списания, издавани в Добруджа и България. Председател на Управителния съвет на института е д-р Иван Пенаков, а негови членове са водещи фигури в добруджанското движение като Ангел Стоянов, Печо Господинов, Аспарух Айдемирски, Христо Капитанов,

Любен Станчев, Драгомир Божинов, Борис Коджабашев и др. Прави впечатление, че неговият състав вече е лишен от участието на представители на академичната наука, с което се набляга на регионализма в неговата значимост.

Забавянето при стартирането на институтската активност е пречка да се вдъхне живот на много интересни и полезни намерения, при което не бива да се забравят затрудненията от военновременната обстановка, непозволяваща да се развие особена дейност. Полагат се усилия за учредяване на местни комитети в Добруджа, за издирване и съхраняване на документация с историческа стойност, за изграждане на читалища и библиотеки в селищата, в които няма такива, и за отпускане на стипендии на студенти от областта. Издаден е некролог от името на ДКИ по повод кончината на цар Борис III. На 25 март 1944 г. Народното събрание приема законопроект за отстъпване даром на държавен имот (обширен апартамент) на Института за задоволяване нуждата му от собствен дом, необходим за общокултурни и научни изследвания на Добруджа.

Наскоро след драстичната политическа промяна на 9 септември 1944 г. – на 16 ноември, група добруджанци, живеещи в София, излъчени от ЦК на БРП (к), активни привърженици на Отечествения фронт, са свикани на заседание. Те вземат решение за отстраняване на дотогавашното ръководството на ДКИ, което е съпътствано от политическа оценка за неговата дейност, определяща я като фашистка и шовинистична. На заседанието не присъства нито един от членовете на ДКИ. Решението е овластено със заповед на министъра на вътрешните работи Антон Югов от 2 януари 1945 г., която възлага на временното управително тяло да изझे „архивата и всички имущества на Института“.

Малко повече от месец преди заседанието на добруджанци в София, на 8 октомври, в румънската столица Букурещ е проведен голям митинг, на който са носени плакати с надписи: „С наша храброст искаме Ардел – Трансилвания и по мирен начин искаме Добруджа“. Манифестацията преминава през града

и спира пред Руското комендантство. Това става в момент, когато в Москва се разглежда въпросът за сключване на примирие. От Комендантството се отнасят много пасивно, без да се даде израз, че се солидаризират с исканията на митинга. Същевременно в Добруджа се развива оживена агитация с тенденция за възвръщане на областта към Румъния, което се подчертава в донесението на областния началник на милицията в Русе от 19 октомври 1944 г. Според доклад на българското гранично контраразузнаване прорумънската пропаганда през 1945 г. прави всичко възможно да поддържа съзнанието сред населението в Тимошкия край и Южна Добруджа за принадлежност към румънската държава. Разпространява се слухът, че след възвръщането на Трансилвания и Южна Добруджа щяла да бъде възвърната отново към Румъния. Но тези прояви на румънски претенции по отношение на областта едва ли са от особено значение за намеренията на инициаторите и вдъхновителите за обсебването на ДКИ и пренасочването му в новите идеологически коловози.

През февруари 1945 г. по инициатива на същите активисти и сподвижници на левицата в добруджанското движение се „реорганизира“ ДКИ. Спешните промени са мотивирани от желанието да се оправдаят репресиите срещу мнозинството от членовете на Управителния му съвет и да се овладее популярната и уважавана обществена институция в интерес на държавния контрол и партийния монопол. Тогава се избира ново управително тяло и се променят уставът и наименованието на Института. Емигрантските ръководители и изявените дейци в Южна Добруджа са изключени от „десничарския“ институт за „проявена фашистка дейност“, каквато в действителност те не са извършвали. Сред тях са неговият председател д-р Ив. Пенаков и членовете му А. Айдемирски, П. Господинов, Л. Станчев, Хр. Капитанов, Др. Божинов и др. С „реорганизирането“ на Института в Институт за културно-историческо изследване на Добруджа, извършено от добруджанци и техни сподвижници, всичките членове и привърженици на КП, се ликвидира и последното централизирано организационно формирование, в

което участват емигрантски дейци, бивши членове на Съюза „Добруджа“, и активисти на освободителното движение по време на чуждонационалното господство в областта.

Институтът за културно-историческо изследване на Добруджа според неговия устав от 23 февруари 1945 г., утвърден на 26 май с. г., е основан за вечни времена със седалище в гр. София и има за цел почти дословно повтаряща записаното в устава на ДКИ: да спомага и работи за проучване историята, географията, културата и стопанския живот в Добруджа; да събира материали и литература във връзка с миналото и настоящето на Добруджа; да събира материали, книги, списания и др., нужни за създаване на Добруджански музей и т.н. В отделен член на устава се постановява, че Институтът приема всички имущества и архиви на бившия ДНИ, както и имуществата и архивите на разтурения Съюз на просветно-благотворителните дружества „Добруджа“.

Управителният съвет на новия Институт в състав от 9 души е с председател Димитър Ганев, д-р Асен Панев – подпредседател, Иван Георгиев – секретар, и членове: Боян Стефанов, Любен Попов, Димитър Крънджалов, д-р Иван Стефанов, д-р Райна Събева и Николай Минчев. Членове на Контролния съвет са: Борис Манолов, Кирил Божанов и Върбан Петров. По-късно председател на Управителния съвет става Ив. Георгиев, а негов секретар – Б. Стефанов.

На 25 януари 1945 г. в залата на Столична община се провежда учредителното събрание на Българо-румънското дружество. То бързо се разраства, като се сдобива с много градски и селски клонове, а членовете му в края на 1948 г. достигат 6 500. Дружеството има за цел да работи за създаване на искрено и сърдечно приятелство, пълно опознаване, сътрудничество и дружба между българския и румънския народ. Проф. д-р Иван Стефанов, министър на финансите, е председател на Българо-румънското дружество. В неговия Контролен съвет е включен и Иван Георгиев. Наскоро след учредяването на Българо-румънското дружество настъпва ускорено

раздвижване в културните контакти между двете страни, което е следствие от задълбочаване на политическите промени и дипломатическата енергичност на съседните страни. То определено предопределя паралелния процес на затихване и минимизиране на дейността на „реорганизирания“ Институт.

Списание „Българи и румъни“ е печатен орган на новосъздаденото Дружество с текстове на български и румънски език. Негов редактор е проф. Ив. Стефанов. В първия брой Иван Георгиев, представен като секретар на ДКИ, публикува статия, озаглавена „Ролята на Добруджа в българо-румънските отношения“. В нея за междувоенния период се посочва отровената атмосфера, взаимните недоверия, вражди и дебнения и вечни спорове около Добруджанския въпрос, в които се развиват двустранните отношения. Националната омраза според автора се задълбочава от реакционно-фашистките режими в двете страни, а прилагането на кървав денационализаторски терор над българското население в Южна Добруджа от румънските фашисти я заостря. Същевременно българските фашисти подлагат на постоянни гонения демократичното (прокомунистическото) добруджанско движение. Авторът заявява, че в новото историческо развитие Добруджа трябва да бъде съединително звено за взаимно разбирателство и дружба. Участието на две от основните фигури в работата на Дружеството ангажира тяхното внимание и неизбежно налага по-различно отношение към задачите на „реорганизирания“ Институт. Подчиняване в още по-голяма степен на идеологическите предписания за форсиране на дружеските нагласи, пренебрегване и заобикаляне на неудобното историческо наследство в българо-румънските отношения.

Институтът за културно-историческо изследване на Добруджа не развива значителна дейност, което се оправдава със заетостта на членовете на неговото ръководство с друга обществена работа. Едни от тях правят партийна кариера, други дипломатическа, институционална, научна и т.н. Тук несъмнено интернационалните нагласи на институтските членове, насърчавани от партийните указания и предписания, сковават и блокират тяхната действеност.

Други от тях стават жертва на вътрешнопартийните борби и разправи. Образуван е само Комитет за увековечаване паметта на загинали добруджански дейци, който прави опити за събиране на средства за фонд за издигане на паметник. Издадени са и няколко календара. Вероятно към септември 1950 г. Институтът прекратява своето съществуване.

Краткият живот на добруджанските институти и сложното време, в което те съществуват, не им позволява да пристъпят към осъществяване на уставните им цели. Те не успяват да постигнат значими общественополезни резултати и да развият в желаната степен гражданската отзивчивост за приобщаване към заложените от тях предназначения и оповестените намерения.

Четири десетилетия впоследствие в програмата на новосформирания Общобългарски съюз „Добруджа“, приета на неговия първи конгрес на 24 септември 1990 г. в Добрич, в нейната пета точка е записано: „създаване на Добруджански научен институт“. Сериозни стъпки за нейното оделотворяване обаче не се предприемат. След повече от 20 години по-късно, на 28 октомври 2012 г., в гр. Балчик по инициатива на архитекти и историци, членове на Клуба на приятелите на Белия град, е обявено решение за възстановяване на ДНИ. Поддържа се фейсбук страница на обявения възстановен Институт, но някаква забележима активност от страна на неговите основатели не се проявява.

На 18 септември 2015 г. в гр. Добрич се поставя началото на нов ДНИ, който е официално регистриран на 1 ноември 2017 г. Макар и без сериозни средства за дейност Институтът се включва в организирането на няколко конференции и изложби. Прави се опит да се потърсят възможности за получаване на малко средства от държавния бюджет, но той не сполучва, възпрепятстван от определена разпоредба в Устава на ДНИ. През октомври 2021 г. Институтът е преучреден с обновена уставна регламентация, с която се декларира, че той води дейност в обществена полза.

В настоящия момент институцията, следваща примерите и поуците от работата на своите предшественици и приела първото наименование – Добруджански научен институт, може да се радва на подкрепата на различни обществени кръгове, водени от родолюбиви подбуди. Подобни индикации вече са налице, каквито има дори на държавно ниво. Основание за упование дава и дейността на Македонския научен институт и Тракийския научен институт, които са събрата по историческа съдба. Техните съвременни продължители днес имат видимо научно и обществено присъствие в духовния живот на България. Със своите значими издания и прояви те се ползват и със заслужено международно признание.

Последният приемник и последовател на добруджанските институти вече приковава общественото внимание с ползотворни инициативи и начинания, отчитайки спецификите на различните поколения, обект на добротворните му намерения, посветени на Добруджа и на нейните жители и съчувственици. Негово задължение е да инициира и съгласува събития и издания с потенциалните му партньори за избягване на дублирания и на темпорално паралелни прояви, защото контингентът от участници в тях, за съжаление, не е неограничен. Нужни са още усилия за засилване и предизвикване на съответен отклик и подкрепа в българското общество. Затова е необходимо да се активизират повече привърженици и последователи на ДНИ за осъществяване на замислите и развиване на постигнатите успехи в унисон със заложените уставни цели за подкрепа и обогатяване на историята и културата на Златна Добруджа и на българската нация в цялост.

д-р Володя Милачков

Институт за исторически изследвания към БАН, член на ДНИ